

Glava X

POVLAČENJE UDARNE GRUPE U CRNU GORU (9—21. 5. 1944)

1. POVLAČENJE SA TARE, BORBE NA ZLATIBORU I PREMA PLANINI GOLJI

Pred veče 7. maja u Štabu Udarne grupe održano je savjetovanje sa štabovima obiju divizija, članovima Glavnog štaba Srbije i delegatom Vrhovnog štaba, na kome je konstatovano: prvo, da je prostor planine Tare, okružen komunikacijama i r. Drinom, preuzak da se na njemu zadrže naše dvije divizije kada nadmoćne okupatorske i kvislinške snage mogu da im nametnu teške frontalne borbe i, drugo, da na tom slabo naseljenom prostoru nema uslova za ishranu jedinica. Nakon toga, Štab Udarne grupe donio je odluku o povlačenju divizija sa ove planine na prostor Zlatibora.

O toj odluci Štab Udarne grupe poslao je istog dana izvještaj Vrhovnom štabu. Izvještaj je potpisao i delegat Vrhovnog štaba Pavle Ilić Veljko. U istom izvještaju obavijestili smo Vrhovni štab da smo odustali od upućivanja 2. proleterske i 3. srpske brigade u Šumadiju. Izvještaj glasi:

»Nismo mogli izvršiti plan. Neprijatelj je koncentrisao njemačku i bugarsku diviziju, nedićevce i četnike. Povukli smo se na Taru, koju moramo napustiti.

Potrebno je hitno sadejstvo Koste i Peka (tj. 3. i 2. korpusa — M. M.), jer se nalazimo u teškoj situaciji.

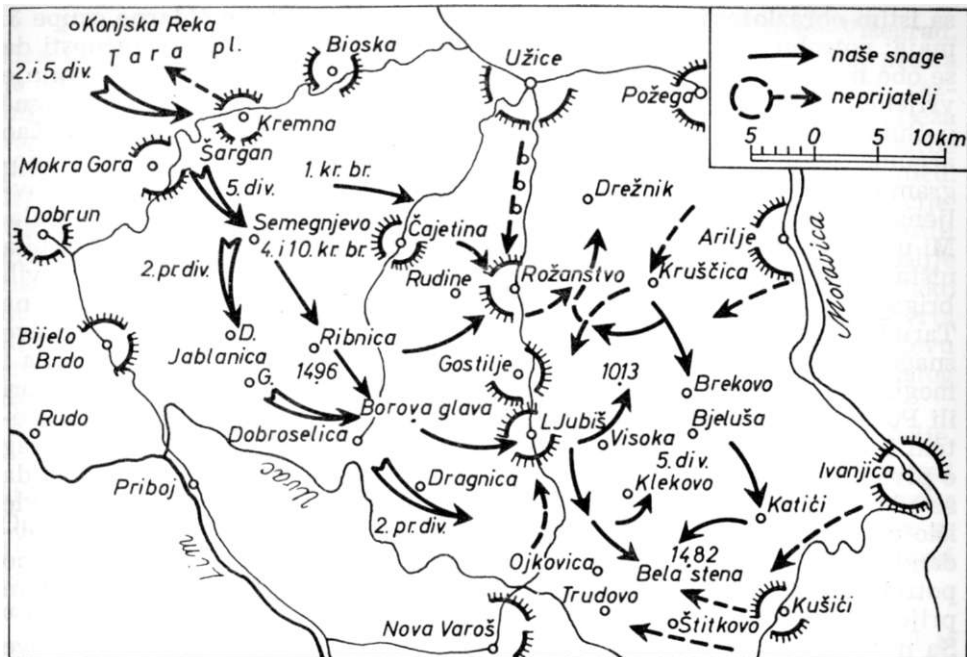
Mi ćemo težiti da dodemo na sektor Golije. Ako produži ofanziva, moramo se osloniti na Peka.«¹⁾

Prema donijetoj odluci, trebalo je da 5. divizija krene sa Tare noću 8/9. maja, a iduće noći trebalo je da Taru napusti i 2. proleterska divizija.

Osmog maja kod 5. divizije bilo je mirno. Jedinice su intenzivno izvidale pravce od Šargana i Mokre Gore prema Miloševcu. Kod 2. divizije jedna njemačka četa izbila je od Kremne na Visoku glavu (k. 1174), ali je protivnapadom vraćena nazad. Od Bajine Bašte Bugari i četnici izbili su na Sokoloviću i Brezu (trig. 1055) i tu su zaustavljeni. U borbi toga dana jedinice 2. divizije imale su 4 ranjena.

Izviđanjem i prikupljanjem podataka utvrđeno je da je toga dana od Užica prema Višegradu prošlo 100 kamiona sa vojskom, a u Kremnu je

14) Zbornik II/13, 35.

Povlačenje sa planine Tare, borbe na Zlatiboru i prema planini Goliji (od 9. do 16. maja 1944)

stiglo oko 40 kamiona sa vojskom. Avijacija je živo izviđala dolinu Drine od Višegrada do Starog Broda. Zaključili smo da neprijatelj vjerovatno očekuje naš pokret ka Drini radi sadejstva sa jedinicama iz istočne Bosne, a da svoje jedinice iz rejonu Kremne i Bajine Bašte može u svakoj prilici usmjeriti prema Tari.

Pojava 1. krajiške brigade u rejonu Šljivovice i napad jednog bataljona u zoru 8. maja na Palisad, na kome se nalazilo oko 100 nedičevaca, privukli su pažnju neprijatelja i na tu stranu: 8. maja Nijemci su iz Užica za Čajetinu i Borovu glavu uputili 40 kamiona sa vojskom i tri tenka. Istoga dana jedan bugarski bataljon od Bioska i Kremne napao je jedinice 1. krajiške brigade. Borba je trajala skoro cio dan. I jedna njemačka kolona stigla je do s. Vermazovići, ali do borbe nije došlo. U borbi sa nedičevcima i Bugarima brigada je imala 2 ranjena.²⁾ Kako nismo imali radio-vezu sa štabom 1. krajiške brigade, ove podatke u Stabu Udarne grupe nismo imali 8. maja.

Peta divizija (bez 1. krajiške brigade) pred večer 8. maja izvršila je pokret sa Miloševca sa ciljem da u rejonu Sargana pređe komunikacije Užice—Višegrad. U toku pokreta, kod s. Milekići, iz Štaba 2. divizije stigao je u Stab Udarne grupe Blagoje Nešković Mihailo i obnovio prijedlog da 2. proleterska i 3. srpska brigada pokušaju da se prebace u Sumadiju

2) M. Gončin i S. Rauš, n. d., str. 210—211, navode da je u koloni od Užica bilo oko 60 kamiona sa vojskom.

sa istim obrazloženjem koje je iznio na sastanku u Stabu Udarne grupe 3. maja: potrebu da se ojačaju naše snage u Sumadiji, realne mogućnosti da se obe brigade popune iz šumadijskih partizanskih jedinica i da je krajnje vrijeme da on, kao sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, stigne u Sumadiju, odakle bi mogao da obavlja svoju partijsku dužnost. Kao argument u prilog ovog prijedloga naveo je i to da se Vrhovni štab u radiogramu od 6. maja saglasio sa upućivanjem brigada u Sumadiju. Obnovljena rasprava oko upućivanja ovih brigada u Sumadiju dugo je trajala. Mi u Stabu Udarne grupe nismo bili za taj prijedlog, jer situacija nije bila ništa povoljnija od one zbog koje smo 5. maja odustali od upućivanja ovih brigada u Sumadiju. Doduše, prebacivanjem glavnine Udarne grupe na Taru i jedne njene brigade prema Zlatiboru mi smo razvukli neprijateljeve snage na više za njega osjetljivih tačaka, ali on je imao dovoljno snaga i mogućnosti da brzo reaguje na pokret naših jedinica prema Jelovoj gori ili Povlenu. Nije bilo dovoljno ubjedljivo ni rezonovanje da ćemo pokretom 5. divizije i 4. proleterske brigade sa Tare neprijatelju zavarati trag o prisustvu na Tari 2. proleterske i 3. srpske brigade, te da će one moći da se odmore, a možda i da prime savezničku pomoć u municiji, ali je donekle išlo u prilog prijedlogu o pokretu brigada ka Sumadiji. Shvatajući opravdanost obrazloženja koje je dao sekretar PK KPJ za Srbiju i posebno potrebu da on stigne do Sumadije, mi smo se, najzad, složili sa njegovim prijedlogom da 2. proleterska i 3. srpska brigada krenu za Sumadiju.³¹ Sa njima bi pošao Stab divizije, a 4. proleterska brigada preuzela bi sve teške ranjenike svoje divizije i prešla komunikacije Užice—Višegrad noću 9/10. maja, s tim da joj ovaj prelaz olakša 5. divizija demonstrativnim napadom na Kremnu ili Moku Goru i da potom preuzme dio teških ranjenika. Kako je radio-stanica Pokrajinskog komiteta bila u kvaru, Blagoju Neškoviću dali smo našu radio-stanicu za vezu sa Vrhovnim štabom i sa nama, a drugu smo osposobili za naš Stab. Stab Udarne grupe o svemu tome obavijestio je Stab 2. divizije dopisom koji je sobom ponio Blagoje Nešković.⁴¹

Svojim naređenjem od 9. maja Stab 2. divizije upoznao je štabove brigada sa zadatkom divizije i brigadama precizirao zadatke. U naređenju je rečeno da će 2. proleterska divizija, sa 2. proleterskom i 3. srpskom brigadom, izvjesno vrijeme ostati na terenu Tare, sa zadatkom da se ponovo vrati na prostor Povlena i Maljena, a eventualno da stigne i na teren Sumadije; 4. proleterska brigada će, zajedno sa 5. divizijom, nastojati da se što prije poveže sa jedinicama 2. korpusa, da im preda teške ranjenike divizije i da se zatim vrati u sastav divizije; kako brigada ostaje pod komandom Štaba svoje divizije, njoj je Štab divizije obezbijedio radio-stanicu i odredio da sa njom pođe načelnik štaba Savo Drljević.⁵¹

3) Za mene je ovaj razgovor bio neugodan i težak. Osjećao sam se kao na žeravici. Svjestan sam bio razloga kojima se rukovodio sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, najodgovorniji čovjek za rad Komunističke partije u Srbiji u vezi sa svim pitanjima naše borbe, a osim toga i čovjek koji je bio odgovoran Centralnom komitetu KPJ za rad partijskih organizacija 2. i 5. divizije, ali i svoje odgovornosti kao komandanta Udarne grupe za sudbinu njenih jedinica.

4) Operacijski dnevnik 5. divizije; Ratni dnevnik M. Morače, str. 236; Ratni dnevnik Lj. Durića, str. 398—399.

5) Naređenje Štaba 2. proleterske divizije, Zbornik 1/7, 189.

Peta divizija je bez teškoća prešla komunikacije Užice—Višegrad. Deseta krajiška brigada sa Štabom divizije i divizijskom bolnicom prešla je komunikacije preko Šargana, na kome je, bez sopstvenih gubitaka, razbila njemačku stražu jačine oko 30 vojnika, zaplijenila 2 puškomitraljeza »šarca«, nešto pušaka i municije. Četvrta krajiška brigada je bez borbe prešla komunikacije u Mokroj Gori, u kojoj je spalila željezničku stanicu. Iznenadili smo se kako su Nijemci slabo obezbijedili ove komunikacije. Izgleda da su računali sa našim pokretom na Drinu i da su tamo uputili glavne svoje snage. Za kolonu 10. krajiške brigade teže je bilo poslije Šargana — po mrkloj noći i gustoj magli dosta se lutalo i sporo išlo, tako da je ova kolona tek oko podne 9. maja stigla u s. Semegnjevo. Četvrta krajiška brigada stigla je u to selo istog dana u 7 časova. U Semegnjevu smo zatekli 1. krajišku brigadu, koja je tamo stigla iz s. Branešća istog dana u 4 časa.

Devetog maja izvijestili smo Vrhovni štab o rasporedu 2. i 5. divizije.

Istoga dana Štab Udarne grupe primio je radiogram kojim ga Vrhovni štab obavještava da su nadmoćnije neprijateljeve snage spriječile prodor Operativne grupe 16. i 17. divizije u zapadnu Srbiju i naređuje da se Udarne grupa 2. i 5. divizije prebaci na planinu Goliju i osloni na 2. udarni korpus. Tekst radiograma Vrhovnog štaba u cjelini glasi:

»Lekić sa svojim divizijama neće moći stići na vrijeme, jer je naišao na jače neprijateljske snage, s kojima vodi borbu na sektoru Kasaba—Sokolac. Prema tome, nastojte da se prebacite na Goliju i oslonite na Peka koji je očistio skoro cio Sandžak.«⁶⁾

Takođe, istoga dana Vrhovni štab je poslao radiogram komandantu Operativne grupe 16. i 17. divizije general-majoru Danilu Lekiću, u kome ga je obavijestio da se Udarne grupa 2. i 5. divizije povlači, pod jakim pritiskom neprijatelja, preko Tare prema Goliji.⁷⁾

Postupajući po naređenju Vrhovnog štaba i da bi što prije proširio operativni prostor Udarne grupe, njen je Štab popodne 9. maja odlučio da se 5. divizijom krene preko Zlatibora ka Arilju i Ivanjici, čime bi se istovremeno umanjila pažnja neprijatelja na rejon Semegnjeva, gdje je idućeg dana trebalo da stigne 4. proleterska brigada sa teškim ranjenicima svoje divizije. Prvi cilj marša 5. divizije bio je zauzimanje prostorije u zahvatu komunikacije Užice—Nova Varoš između selā Alin Potok, Rožanstvo, Gostilje i Gornji Ljubiš. Prva krajiška brigada trebalo je da krene na ovaj zadatak pred veče toga dana, a 4. i 10. krajiška brigada — u zoru 10. maja. U naređenju kojim je regulisao pokret i zadatke brigada, Štab Udarne grupe nije predvidio da se izvrši demonstrativni napad na neprijatelja u Kremni i Mokroj Gori, kako bi olakšao prelaz preko Šargana 4 proleterskoj brigadi. To je bio težak propust Štaba Udarne grupe, odno-

6) Zbornik II/13, 27.

7) Cio tekst ovoga radiograma glasi:

»Morača (Udarne grupa 2. i 5. divizije, prim. M. M.) se povlači prema Goliji preko Tare, pod jakim pritiskom.

Vi ste zakasnili na ono mjesto (na pl. Taru — M. M.). Ako se nećete moći prebaciti kod Starog Broda, onda se prebacite južnije.

Po mogućnosti neprijatelja razbijte na sadašnjem sektoru.

Javite situaciju.« (AVII, k. 408, A. F. 8/1, br. reg. 2/124).

sno Štaba 5. divizije, koji se nije mogao pravdati premorenošću brigada 5. divizije niti značajem i hitnošću zadatka koji im je postavljen ovim naređenjem.⁸⁾

Prelaz preko Sargana i komunikacija Užice—Višegrad bio je izuzetno težak i naporan za 4. proletersku brigadu i za ranjenike 2. divizije. Brigada je na Sarganu naišla na jaku njemačku posadu sa tenkovima koja je branila jedinu dobru stazu na ovom prevoju. Postavivši jak zastor prema Nijemcima, brigada je sa ranjenicima prešla Sargan veoma teškom i zaobilaznom stazom. Prve njene jedinice stigle su u Semegnjevo oko 6 časova 10. maja. U borbi na Sarganu jedan borac je poginuo, a jedan je ranjen. Brigada je na ovom putu prenijela na nosilima 29 teških ranjenika.⁹⁾

Desetog maja štab Udarne grupe sastao se sa štabom 4. proleterske brigade, upoznao ga sa podacima o neprijatelju, sa planom dejstva 5. divizije i našom orijentacijom da se naslonimo na 2. udarni korpus. Zatim smo utvrdili plan za međusobnu radio-vezu. Kako su se brigade 5. divizije već nalazile na maršu ka novoj prostoriji i očekivale borbu na komunikaciji Užice—Borova glava, rekli smo štabu 4. proleterske brigade da ćemo od njih preuzeti dio teških ranjenika čim nam situacija kod 5. divizije bude jasnija.

Na pravcu svoga dejstva 5. divizija će se narednih dana susresti u borbama sa najvećim dijelom četničkih jedinica i sa dijelom njemačkih jedinica koje su do tada bile angažovane protiv naše Udarne grupe divizija. U vremenu od 10. do 15. maja u borbama protiv 5. divizije učestvovali su četnički korpusi: Valjevski, Požeški, 2. ravnogorski, 2. mileševski, Javorski i Oplenački korpus Gorske garde, zatim dijelovi Zlatiborskog korpusa i četnička Crnogorska brigada; od njemačkih snaga — 1. bataljon 4. motorizovanog puka »Brandenburg« i 1. bataljon 5. motorizovanog policijskog puka; bugarske okupacione jedinice nalazile su se u Čajetini, Palisadu i Ivanjici i obezbjeđivale su komunikaciju Arilje—Ivanjica—Kušići. Zadatak ovih neprijateljevih snaga bio je da spriječe prodor 5. diviziji na Javor-planinu, da je zatvore u obruč na prostoriji s. Ljubiš—s. Bjeluša—s. Katići—s. Stitkovo—s. Ojkovica i da je tu rastroje i unište.

U pokretu preko Zlatibora 1. krajiška brigada prešla je cestu Užice—Čajetina južno od s. Kneževići, ostavila 3. bataljon u zasjedi na cesti kod brda Cerić, a sa glavnom stigla prije zore 10. maja u s. Rudine. Ujutro 10. maja 3. bataljon otvorio je snažnu vatru na bugarsku kolonu jačine oko 150 vojnika, koja je sprovodila za Čajetinu oko 700 zaprežnih kola natovarenih raznih materijalom. Kod Bugara je nastao metež, ali se borba odu-

8) Naređenje Štaba 5. divizije od 9. maja 1944, Zbornik 1/7, 188.

Ja sam u svom Ratnom dnevniku (str. 237) ovaj propust označio kao ozbiljnu grešku Štaba 5. divizije i lično moju, kao komandanta Udarne grupe divizija.

Objektivno gledano, demonstrativni napad na Kremnu ili Mokru Goru ne bi proleterima olakšao prelaz preko Šargana, ali nije smjela da padne i najmanja sjenka na postojano i osvjeđeno povjerenje među našim jedinicama.

9) Operacijski dnevnik 2. divizije u knjizi P. Višnjića, n. d., str. 313 i u Ratnom dnevniku Lj. Đurića, str. 399, naveden je podatak da su proleterii prenijeli dva ranjenika, borca 4. krajiške brigade, koja su usput nadena.

žila. Bugarima su iz Čajetine pritekli u pomoć jedinica Srpske državne straže i četnici, pa je naš bataljon, bez gubitaka, krenuo u sastav brigade. Na Ceriću je ostao samo jedan njegov vod, koji je oko 10 časova dočekao jedan kamion sa bugarskom vojskom, pobio gotovo sve vojnike, a zatim se uputio u s. Rudine. Računa se da su Bugari od vatre naših zasjeda imali oko 40 mrtvih i ranjenih.

Na prostoru sela Rudine brigada je cijeli dan vodila borbu sa četničkim Valjevskim korpusom, koji je napadao od s. Rožanstvo, i sa jedinicom Srpske državne straže i četnicima Zlatiborskog korpusa, koji su napadali od Čajetine. Neprijatelj je brzo bio odbačen u Čajetinu, dok su jedinice Valjevskog korpusa tri puta u toku dana jurišale na položaje dvaju naših bataljona, na liniji Bojište (k. 1066)—Jankovo brdo (k. 950)—Lupoglav (k. 998). Pred mrak su četnici odbačeni nazad u Rožanstvo. Neprijatelj je u toj borbi imao dosta gubitaka; zarobljeno je 8 četnika. Kod 1. krajiške brigade ranjen je samo jedan borac. U Rudinama je zaplijenjena arhiva zamjenika komandanta Zlatiborskog korpusa.¹⁰

Desetog maja 4. krajiška brigada stigla je u s. Ribnica, a 10. krajiška brigada u šumu Rajčevina i na Kobilju glavu (trig. 1178). Brigade nisu imale kontakt sa neprijateljem.

Pred veče toga dana poslali smo dopis štabu 4. proleterske brigade i predložili mu, ako ne mogu da uspostave radio-vezu sa štabom svoje divizije i sa nama, da krenu u pravcu s. Ljubiš.

Jedanaestog maja 5. divizija vodila je sa četnicima veoma teške borbe. Prva i 10. krajiška brigada razbile su odbranu četničkog Valjevskog i Požeškog korpusa, a zatim su od pravca Rožanstva odbile snažan protivnapad Oplenačkog korpusa Gorske garde (koji je od Užica hitno prebačen njemačkim kamionima) i jedinica Valjevskog i Požeškog korpusa.

Četnici su odbačeni ka Alinom Potoku, Rožanstvu i Ravnima. Četvrta krajiška brigada odbacila je četničku Crnogorsku brigadu i zauzela Ljubiš.

Prema procjeni štabova brigada, četnici su u ovoj borbi imali 87 mrtvih i 100 ranjenih. Zaplijenjen je 1 mitraljez, 60 pušaka, 20.000 metaka, jedna radio-stanica i drugi materijal. Zaplijenjena je i arhiva Požeškog korpusa. Iz četničkih naredbi doznali smo koje su njihove jedinice uvedene u borbu protiv 5. divizije, a i nazive jedinica koje će biti angažovane narednih dana.

Jedinice 5. divizije imale su u ovoj borbi 5 poginulih i 9 ranjenih.

U izvještaju od 13. maja 1944. četnička Vrhovna komanda opisuje tok borbe i kaže da su »obostrani gubici bili veliki«.¹¹

Karakteristično je da su četnici u odbrani položaja pružali žestok otpor i često vršili protivnapade. Vjerovatno su imali zadatak da u svojim rukama zadrže komunikaciju Užice—Nova Varoš i da tako obezbijede

10) Izvještaj Štaba 1. krajiške brigade, Zbornik 1/7, 195.

11) U tom izvještaju četničke Vrhovne komande se, između ostalog, kaže: »Na liniji Rožanstvo—Trnava—Gostilja—Ljubiš komunisti su vršili dva juriša. Posle drugog juriša naše su se snage povukle. Odavde komunisti nadiru pravcem Sirogojno—čičkovo i ka Visokoj. Kod škole u Visokoj Ajdačić (Crnogorska brigada — prim, naša) sačekao komuniste i posle borbe morao se povući ka Bjeluši. Ide mu u pomoć Kalabić i Neško (korpus Gorske garde i Valjevski korpus — prim, naša). Obostrani gubici veliki. U Ariljski srez treba da dođe i odred Srpske državne straže.« (P. Višnjic, n. d., str. 323).

slobodan prolaz njemačkim motorizovanim jedinicama, koje su već sutradan, 12. maja, stigle iz Užica i uvedene u borbu.¹²⁾

Peta divizija nije imala namjeru da se tuče za ovu komunikaciju. Njen pravac dejstva bio je ka planini Goliji. Ona je u toku noći 11/12. maja izvršila pokret sa 10. krajiškom brigadom na prostoriju Treštena stena (trig. 1288)—s. Savaguće—s. Metaljka. Prva krajiška brigada ostala je u rejonu Vladaje—Sirogojno, sa zadatkom da uhvati vezu sa jedinicama 4. proleterске brigade, jer je Štab Udarne grupe očekivao njeno primicanje 5. diviziji.¹³⁾

Međutim, umjesto uspostavljanja veze sa proleterima, pred 1. krajišku brigadu oko podne 12. maja stigla je od Užica njemačka jedinica iz sastava 4. puka »Brandenburg«. Pod zaštitom artiljerijske i minobacačke vatre i uz podršku 5 tenkova i jednog oklopnog automobila, njemačka pješadija i četnici izvršili su napad. Pomagala im je i avijacija. Poslije oštре borbe neprijatelj je pred mrak zauzeo Veliki krš (trig. 1032) i Vladaje, a 1. krajiška brigada povukla se na s. Brdo (Bojovići) i Bjelavac (k. 950). U toj borbi neprijatelj je imao dosta gubitaka, zarobljena su 3 vojnika, zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 7 pušaka i nešto municije. Kod 1. krajiške brigade — 1 poginuo i 4 ranjena. Uveče je 1. krajiška brigada, po naređenju Štaba divizije, napustila svoje položaje i krenula na prostoriju s. Gornja Kruščica—s. Brekovo, gdje je prenoćila.

Kod 4. i 10. krajiške brigade toga dana bilo je mirno. Sem obavezne izviđačke i obavještajne djelatnosti, ostale jedinice brigada iskoristile su taj dan za odmor.

Kako Štab Udarne grupe nije uspijevaо da uspostavi radio-vezu sa Štabom 2. divizije i sekretarom Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, nas je u Štabu brinulo da nisu zapali u teškoće. A kada nas je 11. maja Vrhovni štab upozorio da je za 2. diviziju opasno zadržavanje na Tari i naredio nam da se ona odmah prebaci ka 5. diviziji, bili smo još više zabrinuti, pogotovo što zbog udaljenosti od 2. divizije nismo mogli da postupimo po naređenju.

Tekst depeše Vrhovnog štaba u cjelini glasi:

»Nepravilno je i opasno zadržavanje Druge divizije na Tari. Neka se 2. divizija odmah prebaci ka Petoj. Peta neka šadejstvuje pri prelazu pruge. Javite mjesto za prijem materijala.«¹⁴⁾

Pošto ni 12. maja Štab Udarne grupe nije uhvatio radio-vezu sa štabom 2. divizije, toga dana je poslao Vrhovnom štabu izvještaj o razlozima

12) Zajednički interes Nijemaca i četnika u borbi protiv Udarne grupe jasno je izražen u depeši četničke Vrhovne komande, koju je 11. maja 1944. poslala komandantu crnogorskih četnika Pavlu Đurišiću: »Iskoristićemo akciju Nemaca protiv komunista, i to istovremenim napadom na komuniste. Moramo nastojati da komuniste ukleštimo što pre, a nemačka akcija će nam dobro doći. Moramo sada ostaviti sve na stranu, a samo komuniste tući.« (P. Višnjić, n. d., str. 324).

13) Zbornik 1/7, 192. Štab Udarne grupe naknadno je dao navedeni zadatak 1, krajiškoj brigadi.

14) Zbornik II/13, 35.

ostajanja na Tari dviju brigada i Štaba 2. divizije, kao i o tome da je 4. proleterska brigada prešla komunikacije Užice—Višegrad bez gubitaka i da će operisati sa 5. divizijom.¹⁵⁾

Međutim, istog dana u 16 časova Stab Udarne grupe primio je od vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita direktivu sadržine:

»Vaše obe divizije morate odmoriti. Pri tome se oslonite na Pe-ka (na 2. korpus — primj. M. M.). Mi ćemo međutim učiniti sve da dobijete obuču, odjeću i drugo. Dajte stalno mjesto za bacanje (tj. za prijem materijala od saveznika M. M.). Mislim da bi bilo najbolje za odmor negdje kod (međuprostora) Rudo—Nova Varoš—Golija. Prepuštamo izbor vama. U vaš sastav će doći uskoro i 17. divizija, a kasnije i 16. divizija. Javite gubitke i novopridošle.«¹⁶⁾

Iz sadržaja ove direktive mogli smo zaključiti da se 2. divizija prebacila sa Tare ka Zlatiboru, ali nismo sa njom uspostavili radio-vezu ni sljedeća dva dana. To smo ostvarili 15. maja, kada su u susret 4. proleterskoj brigadi pošli sa radio-stanicom načelnik Štaba 5. divizije Ratko Marti-
nović i jedan bataljon 4. krajiške brigade.

Sto se, pak, tiče čekanja savezničkih aviona radi prijema ratnog materijala, Stab Udarne grupe je nekoliko puta određivao mjesta za njihovo čekanje i o tome izvještavao Vrhovni štab. Međutim, zbog stalnih borbi i pokreta jedinica, nije bilo moguće zadržati se nešto duže u datom rejonu, o čemu smo, takođe, izvještavali Vrhovni štab. Najzad, pomirili smo se sa tim da za prijem pomoći od saveznika 2. i 5. divizija moraju čekati bolje dane.

Dok je 5. divizija širila operativni prostor Udarne grupe preko Zlatibora ka Goliji i ulazila u sve žešće borbe, situacija se, na Tari, takođe brzo odvijala.

Zadržavanje na Tari 2. divizije sa 2. proleterskom i 3. srpskom brigadom nije moglo ostati u tajnosti. Njeno prisustvo na toj planini mogli su da otkriju i saopšte četnički obavještajci i četnički jataci, a njemačka komanda u Srbiji mogla je to doznati dešifrovanjem naše radio-depeše upućene 9. maja Vrhovnom štabu, u kojoj je stajalo da je 2. divizija ostala na Tari. No, bez obzira na moguće izvore obavještenja, bilo je logično očekivati da će neprijatelj krenuti u izviđanje toga prostora, pa je Štab 2. divizije preduzeo sve potrebne mjere da njene jedinice ničim ne budu iznenađene.

Već 9. maja jedan njemački bataljon krenuo je iz Kremne i u tri kolone izbio na Visoku glavicu, Jelensku kosu (k. 1023) i Ivicu (k. 1328). Četnička 1. račanska brigada Zlatiborskog korpusa i bugarska jedinica iz sastava 24. pješadijske divizije stigle su u Kaluđerske bare. Četnički Mačvanski korpus stigao je u s. Dub, a njihov Cerski korpus bio je na putu od Kremne ka Mokroj Gori. Ujutro 10. maja 2. proleterska i 3. srpska brigada nalazile su se na prostoru Ljuto polje—s. Konjska Reka. Oko 14

15) Puni tekst ovih depeša Štaba Udarne grupe glasi:

»Druga (proleterska) i Treća (srpska) brigada sa Štabom divizije, oslobođene nosila, treba da se vrate u zapadnu Srbiju. Sa njima je Mihailo (Blagoje Nešković). Njemu smo dali (radio) stanicu Pete divizije. Mihailo će raditi sa svojom šifrom.«

»Četvrta proleterska brigada nalazi se na Zlatiboru i ona će operisati sa 5. divizijom. Višegradska prugu prešla je bez gubitaka.« Tekst ovih depeša nalazi se u Zborniku XI/13, kao napomene uz dok. 37.

16) Zbornik II/13, 37.

časova 2. proleterska brigada otpočela je borbu na prostoru Ljutog polja sa Mačvanskim korpusom i 1. račanskom brigadom jačine oko 1.500 četnika. Iako sa malo municije, proletereri su mudro i vješto, ali i sa krajnjim naporom, održali svoje položaje. Četnici su uz gubitke odstupili u rejon Kaluđerskih bara. U toj borbi 2. proleterska brigada imala je 7 ranjenih.

Na osnovu takvog razvoja situacije Štab 2. divizije je ocijenio da ne postoje uslovi za pokret divizije ka Jelovoj gori i Povlenu i odlučio da obje brigade još u toku noći 10/11. maja pređu komunikacije Užice—Višegrad. Međutim, zbog dužine marša od Konjske Reke one to nisu mogle učiniti, nego su 11. maja predanile u šumi između Ivera i s. Timotijevići. Slijedeće noći, zaobilazeći njemačke položaje na Sarganu, brigade su, sa Štabom divizije, bez teškoća prešle obe komunikacije i oko 10 časova 12. maja stigle u Semegnjevo.

Štab 2. divizije nije zatekao u tom selu 4. proletersku brigadu. Nju su po podne 11. maja napale od Kremne jedinice četničkog Zlatiborskog korpusa, a od Mokre Gore jedan bataljon 1. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Brigada je odbila ove napade. Kako nije uspio da uspostavi radio-vezu sa Štabom Udarne grupe, a ni sa Štabom svoje divizije, štab 4. proleterske brigade je odlučio da brigada 12. maja stigne u sela Donju i Gornju Jablanicu sa namjerom da se preko s. Bijelog Brda, Rudog i r. Lima prebaci u Sandžak i da 37. diviziji preda teške ranjenike. Na putu iz Semegnjeva štab brigade dobio je podatak da su u obe Jablanice stigli Nijemci (što nije bilo tačno), pa je promijenio svoju odluku i sa brigadom stigao 12. maja u šumu Vučjak (3 km istočno od D. Jablanice). Tu je brigada predanila.

U pokretu iz Semegnjeva Štab 2. divizije je 13. maja uputio 3. srpsku brigadu u Donju Jablanicu, a 2. proletersku brigadu u Gornju Jablanicu. U^T to selo i u selo Stubo već se sa Vučjaka spustila 4. proleterska brigada. Tu su se povezale i istog dana 2. proleterska i 3. srpska brigada preuzele svoje teške ranjenike.¹⁷⁾

Iz iznijetog lako je zaključiti da u datim okolnostima insistiranje na upućivanju 2. proleterske i 3. srpske brigade u Šumadiju nije imalo realnu osnovu i da je Štab Udarne grupe pogriješio što se složio s takvim prijedlogom. Jednostavno, nije se moglo glavom kroz zid.

Istina je da je zbog zadržavanja 2. proleterske i 3. srpske brigade na Tari neprijatelj bio primoran da dio svojih snaga usmjeri protiv njih, ali smo njihovim bavljenjem na Tari sami sebi otežali ionako tešku situaciju. To se ogleda osobito u slijedećem: zbog odsustva radio-veze između divizija, Štab Udarne grupe nije mogao da usklađuje dejstva 2. i 5. divizije, zbog čega je izostalo do tada uspješno sadejstvo jedinica obiju divizija. Zbog stalne brige za 4. proletersku brigadu i za teške ranjenike 2. divizije i nastojanja da sa njom uspostavi kurirsku vezu, Štab Udarne grupe nije dovoljno efikasno koristio uspjehe 5. divizije, dok su se u borbi sa njom nalazile samo četničke jedinice.

Ova neugodna situacija trajala je šest dana. Uspostavljanjem veze 15. maja između štabova divizija, stanje se ubrzo normalizovalo.

17) Operacijski dnevnicu 2. divizije i 2. proleterske brigade; P. Višnjić, n. d., str. 336—344.

Teškoće u komandovanju i usklađivanju rada jedinica u koje su zapali štabovi divizija zbog odsustva radio-veza samo su potvrdile naše saznanje iz ranijih borbi da bez sigurne radio-veze nije moguće izvršiti, u datim okolnostima, veće razdvajanje 2. i 5. divizije, a još manje veće udaljavanje pojedine brigade od glavnine divizije. Zbog nesigurnog terena, kuriri se nisu mogli slati na veću udaljenost.

Pošto je bila otklonjena opasnost od spajanja Operativne grupe divizija iz istočne Bosne sa jedinicama Udarne grupe na Tari, njemačka komanda u Srbiji mogla je da iz doline Drine i sa područja Tare prebaci svoje motorizovane jedinice prema 5. diviziji. Trinaestog maja Štab Udarne grupe imao je podatke da je od Požege u Ivanjicu stiglo oko 100 vozila sa njemačkom vojskom, od Užica za Ljubiš i Belu Reku, pored 1.000 četnika, stiglo je i 30 kamiona njemačke pješadije, sa 4 tenka i 2 oklopna automobila, u Novu Varoš — oko 100 kamiona sa njemačkom vojskom.¹⁸ Namjera neprijatelja bila je da spriječi dalji prodor 5. diviziji ka Javoru i Goliji i da joj nametne frontalne borbe. Ovu svoju namjeru neprijatelj je ispoljio već 13. maja i iz nekoliko pravaca napao brigade 5. divizije: Od Sirogojna prema zaseoku Razložine i brdu Preslapa i od s. Smiljanići na 1. i 10. krajišku brigadu napadali su Valjevski, Požeški i Oplenački korpus (oko 3.000 četnika); od s. Bela Reka i s. Gornje Trudovo na 4. krajišku napale su jedinice četničkog 2. mileševskog korpusa i četnička Crnogorska brigada: napad četnika podržavali su njemački tenkovi od ceste Sirogojno—Bela Reka; od Arilja i s. Dobrača četničke dragačevske brigade vršile su nasilno izvidanje prema s. Krušćica.

Kod 1. i 10. krajiške brigade četnici su u početku napada zauzeli s. Đedovac i Preslapu i približili se zaseoku Razložini i Kosi (k. 914). Tada je štab 1. krajiške brigade jedan svoj bataljon uputio pravcem Šarsko brdo—Grič—zaselak Velimiri u obuhvat četničkog lijevog boka, drugi pravcem k. 830—Velimiri na četničko lijevo krilo, a štab 10. krajiške brigade naredio je da se izvrši protivnapad na četnike na Preslapu. Energičnim dejstvom bataljona obiju brigada slomljen je napad četnika, njihove jedinice su razbijene i u paničnom povlačenju preko r. Veliki Rzav pretrpjele su velike gubitke. Četnici su se povukli za Sirogojno i Smiljaniće. Na bojištu je nađeno preko 50 poginulih četnika, većinom okorjelih zlikovaca—»bradonja«, a zarobljena su 4 četnika. Zaplijenjeni su 1 teški mitraljez, 3 puškomitraljeza, dosta pušaka, 3.000 metaka. Jedinice 10. krajiške brigade imale su 5 ranjenih, a 1. krajiška brigada bila je bez gubitaka.

Vođena je oštra borba i kod 4. krajiške brigade. Četnici su u toku dana zauzeli Pleće (k. 1343) i Bijočino brdo (k. 1321) i tu su zadržani. U toj borbi brigada je imala jednog ranjenog.¹⁹

Radi uspostavljanja veze sa 4. proleterskom brigadom, Štab Udarne grupe je uveče 14. maja odlučio: da se 4. krajiška brigada pomjeri na zapad, na prostoriju s. Klekovo—s. Draškovići, i da u toku noći 13/14. maja preotme od neprijatelja Pleće i Bijočino brdo; da 10. krajiška brigada

18) Zbornik 1/7, 196.

19) Operativni izvještaji štabova 1, 4. i 10. krajiške brigade, Zbornik 1/7, 201, 202 i 205; operacijski dnevnik 5. divizije.

ostane na Preslapi i u s. Visoka, a da jedan bataljon pošalje u s. Klekovo radi smjene bataljona 4. krajiške brigade; da se 1. krajiška brigada prebaci u s. Bjelušu i s. Katiće, sa zadatkom da izviđa pravce od Arilja i Ivanjice i komunikaciju Ivanjica—Kušići—Sjenica.

Drugi bataljon 4. krajiške brigade u noćnoj borbi zauzeo je Pleće i Bijočino brdo; imao je jednog teže ranjenog. Njen 3. bataljon nije uspio da zbací neprijatelja sa Treštene stene; imao je jednog teže i dva lakše ranjena. Popodne 14. maja jedinice četničkog 2. mileševskog korpusa i 1. bataljona njemačkog 5. policijskog puka, u napadu od Gornjeg Trudova, potisnule su dijelove 4. krajiške brigade i zauzele Debelo brdo (k. 1350), Žednu glavu (k. 1439) i Crni vrh (k. 1374).

Toga dana 1. krajiška brigada razbila je u Katićima četničku Moravičku brigadu zarobivši 9 četnika, u izviđanju prema Manastiru Klisuri razbila je drugu četničku jedinicu i utvrdila da se u rejonu Manastira Klisure nalazi bugarska okupaciona jedinica. Glavnina 1. krajiške brigade nalazila se u rejonu s. Bjeluše.

Kako ni u toku 14. maja nije uspostavio vezu sa 4. proleterskom brigadom, Štab Udarne grupe poslao joj je u susret Ratka Martinovića sa jednim bataljonom i radio-stanicom. Bila je to radio-stanica koju su borci 1. krajiške zaplijenili od četnika u borbi 11. maja. Ratko Martinović pošao je sa bataljonom iz s. Draškovića noću 14/15. maja pravcem s. Ojkovica—s. Kućani—s. Negbina—s. Dobroselica. Sada smo bili sigurni da ćemo sa proleterima uspostaviti vezu. U isto vrijeme Štab Udarne grupe je odlučio da na prostoru selā Trudova i Šitkova razbije četnički 2. mileševski korpus, da čvrsto drži sela Draškoviće i Ojkovicu, dijelom snaga da zauzme Kušiće i zaruši komunikaciju Ivanjica—Sjenica i da na taj način stvori uslove za pokret 5. divizije na Javor-planinu. No, iako smo imali podatke o dolasku u Ivanjicu njemačkih motorizovanih jedinica, nismo znali da su Nijemci posjeli komunikaciju Ivanjica—Sjenica u rejonu Kušića i da je njihov 1. bataljon 5. policijskog puka stigao preko Kušića na planinu Čemernicu i u rejon s. Gornje Trudovo.

U pokretu na zadatak noću 14/15. maja prethodnica 1. krajiške brigade — njen 4. bataljon zarobio je na Čemernici njemačku patrolu od dva vojnika i od njih doznao da se na brdu Mutni vrh (k. 1448) nalazi njemački logor. Štab brigade uputio je u borbu dva bataljona. Oni su oko 6 časova 15. maja iznenadili Nijemce i u oštroj borbi zauzeli Mutni vrh i Belu stenu (k. 1482). Kasnije su Nijemci povratili Mutni vrh. U borbi na Čemernici Nijemci su imali 1 tenk i 2 oklopna automobila, sa Kušića im je pomagala artiljerijska vatra, a avijacija je bila aktivna na cijelom prostoru 5. divizije. Zbog takve situacije Štab 5. divizije odustao je od pokreta jedinica ka Kušićima. Prva krajiška brigada postepeno je prikupljala svoje jedinice i povlačila ih preko Mućnja i Draškovića ka glavnini divizije.

U isto vrijeme počela je borbu i 10. krajiška brigada. Ona je poslije oštrem borbe preotela od četnika Crni vrh, Žednu glavu i Debelo brdo. U daljem nastupanju na jug, ona se kod Gornjeg Trudova susrela i sa Nijemcima iz sastava bataljona 4. puka »Brandenburg«, koji su krenuli da povrate Žednu glavu i Crni vrh i da se tako uklone u borbeni raspored 5. divizije. Nijemci i četnici izvršili su snažan napad, ali su frontalnom odbranom 10.

krajiške brigade i bočnim dejstvom dvaju bataljona 4. krajiške brigade od pravca Ojkovice bili odbijeni. Pred mrak se neprijatelj povukao u Gornje Trudovo.

U borbama 15. maja neprijatelj je imao oko 48 izbačenih iz stroja, a 5. divizija 7 mrtvih i 15 ranjenih.²⁰⁾

Po podne toga dana obradovala nas je vijest Ratka Martinovića da je uspostavio vezu sa 2. proleterskom divizijom. O tome smo odmah obavijestili Vrhovni štab. Divizija se nalazila na prostoriji s. Stubo—s. Dobroselica—s. Negbina. Toga dana stigla je u Negbinu 4. proleterska brigada. Ona je bila samo desetak kilometara udaljena od Ojkovice, u kojoj se nalazila glavnina 4. krajiške brigade. No, i ta je razdaljina bila prevelika kada jedinice nemaju međusobnu vezu. Ranije sam rekao da je štabu 4. proleterske brigade bila dodijeljena radio-stanica, ali se pokazalo da je za njeno korištenje bio potreban dobro obučeni radio-telegrafista. Vjerovatno da je obuka radio-telegrafista u radio-sluzbi Štaba 5. divizije bila nedovoljna. U svakom slučaju i to je jedna od pouka iz borbi Udarne grupe 2. i 5. divizije u Srbiji.

Kada je 13. maja 2. divizija stigla na prostoriju s. Gornja i Donja Jablanica—s. Stubo, Štab divizije nije imao sigurne podatke o neprijateljskim snagama duž komunikacija Priboj—Dobrun i Užice—Dobrun, ali je pravilno procijenio da neprijatelj može na tim komunikacijama da grupiše jače snage za ofanzivno dejstvo prema 2. diviziji, a istovremeno i sa ciljem da spriječi njen eventualni pokret u pravcu Bijelog Brda ka Rudom radi prebacivanja preko r. Lima i spajanja sa snagama 2. korpusa u Sandžaku. Prema tome, pokret divizije ka Rudom radi prebacivanja preko Lima bio bi pun neizvjesnosti i otuda veoma rizičan. U daljoj procjeni situacije Štab divizije je zaključio da je svrsishodnije izvršiti marš prema 5. diviziji i poslije spajanja sa njom donijeti zajedničku odluku o daljoj akciji Udarne grupe. Ova odluka bila je pravilna, jer je četnička Vrhovna komanda za odbranu desne obale Lima od Priboja do Višegrada 1 za napad na 2. diviziju koncentrisala četiri korpusa: Drinski, 4. jurišni, Cerski i Mačvanski. Osim toga, na komunikaciji Priboj—Dobrun nalazili su se dijelovi njemačkog 4. puka »Brandenburg«.²¹⁾ U rejonu Semegnjeva i na maršu 12. i 13. maja ka Gornjoj Jablanici zaštitnice 2. divizije vodile su borbu sa dijelovima četničkog Zlatiborskog korpusa i sa jednim bataljonom Srpskog dobrovoljačkog korpusa, a od pravca s. Bijelog Brda, kod s. Brezovca, i sa izviđačkom jedinicom četničkog Drinskog korpusa.

Na maršu 2. divizije prema 5. diviziji bila je povoljna okolnost što između njih nije bilo neprijatelja. Samo je poslije podne 14. maja 3. srpska brigada, kao zaštitnica divizije, odbila dva četnička napada: od pravca Bijelog Brda napadale su Podrinjska, Višegradska i Rogatička brigada, a od Semegnjeva — 4. jurišni korpus. U toj borbi naša brigada nije imala gubitaka, a zaplijenila je nekoliko pušaka i jedan teški mitraljez.²²⁾

20) Zbornik 1/7, 199 i 205; operacijski dnevnik 5. divizije.

21) P. Višnjić, n. d., str. 344—366.

22) Operacijski dnevnik 2. divizije i naredenje Štaba 2. divizije za pokret divizije ka 5. diviziji, Zbornik 1/7, 200.

Petnaestog maja Štab 2. divizije, na traženje članova Glavnog štaba Srbije, odlučio je da sa njima uputi 3. srpsku brigadu u Toplicu. To je bilo još jedno nastojanje i želja članova Glavnog štaba Srbije, a prije svega sekretara PK KPJ za Srbiju, da se prebace na slobodnu teritoriju Toplice i Jablanice, kod glavnih snaga NOV i PO Srbije. Mislilo se da brigada preko Katića i Dragačeva stigne na Ibar i preko njega i Kopaonika u Toplicu. Međutim, zbog borbi koje su uslijedile već sutradan, 16. maja, odustalo se od toga plana.²³⁾

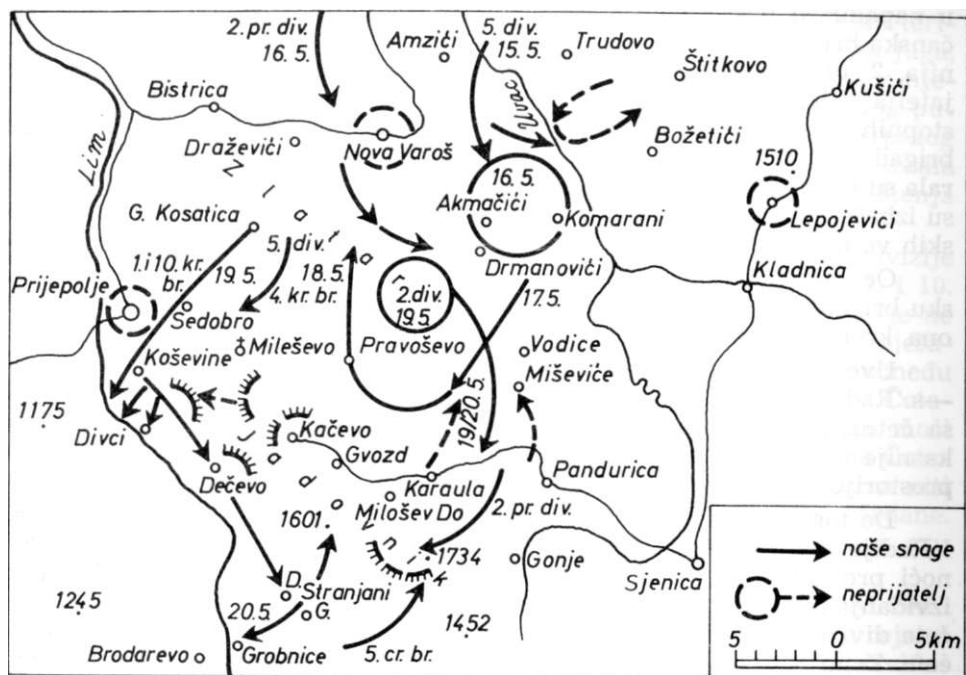
Noću 15/16. maja 2. divizija je stigla na prostoriju: Borova glava—s. Draglica (2. proleterska brigada), s. Gornji Ljubiš—s. Negbina (4. proleterska divizija), s. Kućani (3. srpska brigada).

2. PRELAZAK KOMUNIKACIJE PRIJEPOLJE—SJENICA, BORBE NA PLANINI JADOVNIKU I SPAJANJE SA JEDINICAMA 2. KORPUSA

Uspostavljanjem veze između 2. i 5. divizije, Štab Udarne grupe mogao je staloženije i mirnije da donese odluku o njihovom daljem radu. A i situacija je nalagala da se donese najsvrsishodnija odluka kojom bi se obezbijedilo izvršenje direktive vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita o tome da se jedinice Udarne grupe oslone na 2. udarni korpus. Prema jačini i rasporedu neprijateljevih snaga i po intenzitetu borbi, mi smo u Štabu Udarne grupe zaključili da je neprijatelj odlučan da nam spriječi prodor ka Javoru i Goliji i spajanje sa jedinicama 2. korpusa i da će nastojati da nam nametne frontalne borbe, kao što je to pokušao da učini na prostoru između Užica i Valjeva. Kod nas su, pak, ostale iste nevolje i teškoće. Tačno poslije dva mjeseca gotovo neprekidnih borbi u Srbiji, borci i starješine bili su na izmaku fizičke snage. Tome je doprinosila i slaba ishrana. Stalne borbe i fizički zamor, nedostatak municije, teškoće u liječenju i njezi ranjenih drugova, umanjile su inače izrazitu psihičku stabilnost boračkog i starješinskog sastava jedinica. Bilo je neophodno da se ljudi fizički i psihički opuste, da se naspavaju, odmore, da bolje urede odjeću i obuću. Sve je to ukazivalo na potrebu da se jedinice Udarne grupe što prije povežu sa 2. udarnim korpusom. Najkraći put da se to postigne bio je pokret Udarne grupe na jug, opštim pravcem Kokin Brod—planina Zlatar—planina Jadovnik—Brodarevo. Na tom pravcu neprijatelj je mogao da oteža pokret našim jedinicama posjedanjem komunikacije Prijepolje—Sjenica i odbranom prelaza preko teško prohodne planine Jadovnika. Zbog toga je taj marš trebalo što brže izvesti. Iz svih tih razloga štab Udarne grupe je 15. maja odlučio da 5. divizija krene prema Zlataru noću 15/16. maja, a 2. divizija da to učini slijedeće noći. Nakon dolaska na Zlatar i pošto izvide komunikaciju Prijepolje—Sjenica, štabovi divizija bi se dogovorili o mjestu i vremenu njenog prelaska.

Istog dana Štab Udarne grupe izvijestio je Vrhovni štab o svojoj odluci i zamolio ga da jedinice 2. korpusa svojim dejstvom na pravcu Brodarevo—Jadovnik olakšaju marš i borbe 2. i 5. divizije preko ove planine. Radiogram slične sadržine Štab Udarne grupe poslao je istoga dana i Štabu 2. korpusa.

23) Naređenje Štaba 2. divizije, Zbornik 1/7, 204.

Borbe 2. i 5. divizije na komunikaciji Prijepolje—Sjenica (18—20. 5. 1944) i njihov dolazak na slobodnu teritoriju 2. udarnog korpusa

Peta divizija je u 23 časa 15. maja krenula iz selâ Draškovića i Močioaca u jednoj koloni u pravcu s. Ojkovića—s. Amzići—s. Akmačići. Na tome dosta dugom putu trebalo je da pređe Meki potok i r. Uvac. Da bismo zavarali neprijatelja o našem pokretu, dva bataljona 4. krajiške brigade u toku noći izvršila su demonstrativni napad na njegove snage u Gornjem Trudovu, a zatim su krenula na začelju kolone, kao zaštitnica. Na čelu kolone maršovala je 1. krajiška brigada. Njena prethodnica se oko 4 časa 16. maja sukobila kod sela Amzića sa četničkom Užičkom brigadom, kojoj je ubrzo stigla iz Nove Varoši pomoć od 200 njemačkih vojnika. Poslije dvočasovne borbe, dva bataljona 1. krajiške brigade potisnula su neprijatelja ka Novoj Varoši. Divizija se do podne 16. maja razmjestila na prostoriju s. Amzići—s. Komarani—s. Drmanovići. Oko 17 časova dijelovi njemačkog 4. puka »Brandenburg« pristigli su iz s. Šitkova, preko s. Božetića i r. Uvea, u zaselak Gujanička Mala i iznenadili jednu četu 3. bataljona 1. krajiške brigade. Četu je na liniji k. 1204—Pravoja (trig. 1223) prihvatila glavnina bataljona i poslije oštre borbe odbacila Nijemce na desnu obalu Uvea. Zaplijenjeno je 5 pušaka i 1 puškomitraljez. Naš bataljon imao je jednog poginulog i dva ranjena.

Još je teži i duži bio put 2. divizije. Dok su se njene brigade pripremale za pokret na jug prema Uvcu, četnici su u više kolona, pomognuti Bugarima i Nedićevcima, izvršili napad na 2. proletersku brigadu osnovnim pravcem s. Dobroselica—s. Draglica—s. Seništa. Od četničkih jedinica

u napadu su učestvovali Cerski korpus, Zlatiborska, Leteća i 1. i 2. račanska brigada Zlatiborskog korpusa. Sa malo municije i daleko malobroj-
nija, 2. proleterska brigada jedva je odolijevala upornom napadu nepri-
jatelja. Vješto primjenjujući taktiku zadržavajuće odbrane na nizu uza-
stopnih položaja, ona je usporavala njegov prodor. Predveče je zaustavila
brigade Zlatiborskog korpusa, a Cerski korpus dospio je do Seništa. Mo-
rala su biti uvedena u borbu i dva bataljona 4. proleterske brigade i četnici
su izbačeni iz toga sela. U toj borbi izbačeno je iz stroja dosta neprijatelj-
skih vojnika, dok su naši imali jednog poginulog i jednog ranjenog.

Ocjenjujući da bi u nastaloj situaciji bilo veoma rizično uputiti 3. srp-
sku brigadu na namjeravani put u Toplicu, Štab 2. divizije je naredio da i
ona krene za Zlatar.

Uveče 16. maja 2. divizija je krenula na Zlatar pravcem s. Seništa—
—s. Radoinja—s. Sokolovo—s. Draževići. Osim manje borbe koju je imala
sa četnicima njena prethodnica prilikom prelaska r. Uvea, divizija nije
kasnije naišla na neprijatelja. Po podne 17. maja 2. divizija je stigla na
prostoriju Golo brdo (vrh Zlatara)—s. Praviševo—s. Radijevići.²⁴

Do tog vremena 5. divizija se prikupila na prostoriju sela Durinovića
i Radijevića, jer je Štab Udarne grupe imao namjeru da se ona naredne
noći prebaci preko ceste Sjenica—Prijepolje u rejonu s. Karaula. Radi
izviđanja mjesta prelaska, upućena je na Zlatarsko brdo (k. 1389) Izviđačka
četa divizije sa pomoćnikom načelnika Štaba divizije Ljubodragom Đurić-
čem. Zemljište je ovdje sa obe strane ceste otkriveno i sa Zlatarskog brda
sve se vidi kao na dlanu. Osmatranjem sa njega je utvrđeno da je nepri-
jatelj dobro zaposjeo cestu između s. Karaule i brda Velike pandurice
(k. 1264), da ima rovove na desnoj obali Goročanske reke i da mu je u
16 časova iz Sjenice stigao u rejon s. Karaule motorizovani bataljon sa
8 tenkova i oklopnih automobila, a pred veče jedna njegova kolona kre-
nula je sa ceste ka Zlatarskom brdu. Osmatrači nisu čuli borbu na Jadov-
niku i po tome su zaključili da neprijatelj drži sve njegove glavne visove.²⁵

Još dok se Ljubodrag Đurić nije vratio sa osmatranja sastali su se u
s. Radijevićima štabovi 2. i 5. divizije i dogovorili se da 5. divizija pređe
komunikaciju Sjenica—Prijepolje noću 17/18. maja, a 2. divizija, kada
se malo odmori, da isto učini naredne noći. Naime, htjeli smo da Zlatar
napustimo što prije, jer je to mala planina, opasna sa tri komunikacije i sa
zapada r. Limom, a sa istoka r. Uvcem. Kada neprijatelj ima inicijativu,
njen prostor je nepodesan i za manju našu jedinicu.

Situacija je bila veoma ozbiljna. Njemački komandant u Srbiji gene-
ral Hans Gustav Felber bio je odlučio da čvrstom kontrolom komunikacije
Sjenica—Prijepolje i držanjem u svojim rukama planine Jadovnika spri-

24) Operacijski dnevni 2. i 5. divizije, 1. krajiške i 2. proleterske brigade.

25) Glavnina 5. crnogorske brigade 3. udarne divizije je 14. maja 1944. presjekla
komunikaciju Prijepolje—Sjenica na sjevernim padinama planine Jadovnika, dok
su dva bataljona 7. crnogorske omladinske brigade »Budo Tomović« iste divizije
kontrolisali prostor istočno od Brodareva prema Pešteru. Naredna četiri dana glavnina
5. crnogorske brigade vodila je oštre borbe u širem rejonu planine Jadovnika, čijim
sjevernim padinama su 18. maja ovladale njemačke snage, ali su odlučnim protiv-
napadima 5. crnogorske brigade odbačene noću 19/20. maja sa sjeveroistočnih visova
Jadovnika, čime je bio omogućen prihvrat jedinica Udarne grupe na tome pravcu
(Zbornik II/13, 53, napomena 2).

ječi spajanje Udarne grupe 2. i 5. divizije sa jedinicama i slobodnom teritorijom 2. korpusa, i da je na prostoru planine Zlatara, dejstvom sa juga, sjevera i istoka, okruži i razbije. Radi toga on je angažovao dijelove njemačkog 4. puka »Brandenburg«, 1. bataljon njemačkog 5. policijskog puka. legiju »Krempler«, nekoliko četničkih korpusa i jedan bataljon Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Uostalom, bila je to posljednja šansa za generala Felbera da ostvari svoju, do tada neuspjelu, ideju okruženja i uništenja 2. i 5. divizije za vrijeme njihove dvomjesečne borbe u Srbiji.

Nakon dolaska Ljubodraga Đurića sa osmatranja, Stab 5. divizije održao je sastanak sa komandantima i političkim komesarima 1, 4. i 10. krajiške brigade, na kome je odlučeno da se cesta Sjenica—Prijepolje ne prelazi u rejonu s. Karaule, gdje su zakonačile jake neprijateljeve pješadijske jedinice i tenkovi, nego da se to učini nešto zapadnije, između s. Gvozda i s. Miloševog Dola. Prema tom odsjeku ceste, preko brda Četavnice, označena je jedna pješadijska staza i računali smo da će njom moći da se prođe. Međutim, kada je prethodnica kolone stigla do staze na Četavnici, vidjelo se da se njome ne mogu prenijeti ranjenici na nosilima niti mogu proći konji sa tovarima. To su nam potvrdili i mještani s. Međane. Jedino rješenje bilo je da se divizija vrati na Zlatar, da tu predani, a u toku dana da se nađe bolje rješenje za prelazak komunikacije.

Ujutro 18. maja brigade 5. divizije rasporedile su se po slijedećem: Prva — na Golo brdo, Četvrta — u rejonu s. Bulatovići, Deseta — u rejonu Crkvina. To je prostor Zlatara sa nešto jačom šumom. Sem nužnog izviđanja, jedinice su se odmarale. U to vrijeme brigade 2. divizije pripremale su se za pokret ka Visokom brdu i Vodicama (k. 1410), u namjeri da noću 18/19. maja pređu cestu na odsjeku s. Karaula—s. Donji Goračići. I dok su neprijateljeve kopnene snage još mirovale, njegovi avioni bacili su po cijelom Zlataru letke u kojima pozivaju vojnike 2. i 5. divizije da se predaju najbližoj njemačkoj jedinici, inače će biti uništeni.²⁶⁾

Prije podne toga dana na sastanku sa štabovima brigada 5. divizije razmotrili smo moguće varijante za prelazak komunikacije Sjenica—Prijepolje. A mogućih prelaza bilo je svega tri i svaki od njih bio je težak. Bili su to: već navedeni prelaz u rejonu s. Karaule, drugi — na odsjeku s. Taševo—manastir Mileševo i, treći, od manastira Mileševa prema selima Bare i Kačevo. Cesta prolazi sjevernim padinama planine Jadovnika, koji se iznad nje uzdiže kao odbrambeni zid, preko kojeg je i bez borbe teško preći. Zbog toga je bilo teško odlučiti kuda da se krene. Na kraju smo riješili da cestu pređemo na odsjeku između s. Taševo i manastira Mileševo, jer smo računali da će neprijatelj, zbog blizine tog odsjeka ceste njegovom garnizonu u Prijepolju, tu biti najmanje oprezan (s. Taševo

26) Donedavno imao sam ovaj njemački letak, ali sam ga negdje zaturio. U njemu je njemačka komanda pisala da su 2. i 5. divizija razbijene u borbama u Srbiji i poziva »ostatke Moračine grupe« da se predaju Nijemcima. Donosiocu ovog letka Nijemci garantuju povratak i miran život kod svoga doma. U istom letku Nijemci su pisali da su razbili naše divizije koje su pod komandom generala Lekića »trebalo da se« prebace iz istočne Bosne u zapadnu Srbiju.

Pravili smo šale na račun ovog glupog njemačkog propagandnog poteza. Koristili smo letke da savijemo po koju cigaretu duvana »škije« ili suvog bukovog lista, jer smo oskudijevali novinskom hartijom.

Zanimljivo je pomenuti da je to bio prvi put da Nijemci koriste ovu vrstu propagande za vrijeme borbi Udarne grupe u Srbiji.

'nalazi se 2 km istočno od Prijepolja). Ovu odluku saopštili smo Štabu 2. divizije i predložili da oni predu cestu naredne noći — 19/20. maja, i to između s. Karaule i Velike Pandurice ako za to budu postojali bar minimalni uslovi.

Toga dana od Vrhovnog štaba primili smo radiogram u kome je stajalo da »jedinice 2. udarnog korpusa vode borbu na komunikaciji Prijepolje—Sjenica«, te da se sa njima povežemo.²⁷⁾ Kako se situacija na sektoru dejstva jedinica 2. korpusa mogla mijenjati isto kao što se to dešavalo i kod naše Udarne grupe, ovu vijest Vrhovnog štaba razumjeli smo tako da jedinice 2. korpusa vode borbu u blizini navedene komunikacije i da će nam njihovo dejstvo umnogome olakšati prelazak komunikacije i planine Jadovnika. O tome smo takođe obavijestili Štab 2. divizije.

Prema usvojenoj odluci, 5. divizija trebalo je da pređe komunikaciju Prijepolje—Sjenica u dvije kolone: desna — 1. krajiška brigada, divizijska bolnica, intendantura divizije, i 10. krajiška brigada — pravcem s. Sedobro—Koševina (trig. 963), i lijeva — 4. krajiška brigada — pravcem manastir Mileševc—s. Belobabe—s. Brančić. Kada prede cestu, divizija bi se kretala pravcem s. Divci—s. Dečevo—s. Sopotnica—s. Stranjani—Brodarevo. Desno od ove marš-rute divizije, sve do zaseoka Vodice, r. Lim je udaljena svega 1—2 km, a lijevo se nalaze prvi visovi planine Jadovnika koji su se morali osvojiti i držati sve dok začelje divizijske kolone ne prođe s. Stranjane. Prema tome, da bi obezbijedila prolaz od manastira Mileševa do Brodareva i osigurala lijevi bok svoje kolone, 5. divizija morala je da zauzme visove Jadovnika na liniji k. 1168—Stjepanica—1194—Crvena stena—zaselak Podstene—Fiulj (k. 1323)—Savin krš (ili brdo Kukovac). Naznačeni visovi bili su udaljeni od trase marša divizije takođe ne više od 1 do 2 km. Kada se imaju u vidu navedeni elementi, može se reći da je izbor pravca kretanja divizije bio veoma smion, da ne kažem — drzak. Mada je neprijatelj bio na oprezu i na tom pravcu, on ipak nije dovoljno zatvorio prelaze preko komunikacije, pa stoga borbama koje je vodio u toku 19. i 20. maja nije uspio da spriječi prodor 5. divizije prema Brodarevu, iako je svoje položaje na zapadnim i jugozapadnim visovima Jadovnika ojačao snagama iz s. Gvozda, s. Miloševog Dola i s. Karaule.

Iako nismo znali situaciju na odsjeku prelaza komunikacije, nismo po danu vršili izviđanje u tom pravcu zbog toga da time, eventualno, ne otkrijemo naše namjere. Prehodnice kolona počele su se pred mrak spuštati sa platoa Zlatara, a ispred njih su se kretala izviđačka odjeljenja i obavještajci jedinica. U pokretu ka komunikaciji prethodnica 1. krajiške brigade razbila je kod s. Sedobro i s. Taševo četničku jedinicu Pavia Đurišića, a na cesti kod s. Peselje dvije njemačke manje jedinice, od kojih su zaplijenili motorizovanu haubicu sa četvora municijska kola, puškomitraljez »šarac«, oko 6.500 metaka, 2 iadio-stanice i drugu opremu. Ubrzo, zatim, jedan bataljon je stigao na brdo Koševinu. Time je prelaz ceste bio obezbijeđen od pravca Prijepolja, mada su Nijemci, milicija i četnici pokušali da sa tog pravca potisnu naše obezbjeđenje. Četvrta krajiška brigada razbila je grupu četnika Vojislava Lukačevića na položaju Titerovac (k. 962), a kod manastira Mileševa grupu Nijemaca, od kojih je zaplijenila nekoliko pušaka i puškomitraljez »šarac«, zatim je prešla komuni-

27) Zbornik II/13, 53.

kaciju kod s. Belobabe i u zoru 19. maja izbila na kosu između s. Brančići i s. Dečevo. Nešto kasnije jedan bataljon 1. krajiške brigade i dva bataljona 10. krajiške brigade u iznenadnom i silovitom napadu razbili su Beransku i 1. jurišnu (Andrijevičku) četničku brigadu Pavia Durišića koje su se nalazile u selima Ivanje i Divci i nanijeli im teške gubitke. Jedan broj četnika, bježeći preko Lima, našao je smrt u vodama rijeke. Poginulo je oko 40, a zarobljeno 25 četnika, zaplijenjeno nekoliko puškomitraljeza i desetinu pušaka.

Čim su prvi dijelovi 4. krajiške brigade stigli u s. Sopotnicu, neprijatelj je napustio s. Stranjane i pohitao na Jadovnik sa ciljem da zajedno sa drugim svojim jedinicama, koje su se već nalazile na Jadovniku, i sa pojačanjima koja su tamo stigla iz s. Gvozda i s. Miloševog Dola, spriječi prodor našim jedinicama ka s. Stranjane i da ih nabaci na Lim. Od 11 sati 19. maja na visovima zapadnog i jugozapadnog dijela Jadovnika razvila se odsudna i teška borba. Neprijatelj je napadao sa visova koji su dominirali odbrambenim položajima naših jedinica. Njemačka artiljerija iz doline Lima (iz rejona Kolovrata) i iz s. Kačeva i avijacija tukle su kolone i položaje jedinica i od njih smo imali gubitaka. Štab divizije požurivao je štab 4. krajiške brigade da njeni bataljoni brže izađu na naznačene položaje, a nakon pristizanja bataljona 1. i 10. krajiške naređivao štabovima ovih brigada da ojačaju iste položaje i da zauzmu nove. Tako je pred mrak na juriš zauzeto brdo Fiulj. Po podne toga dana osjetilo se dejstvo jedinica 5. crnogorske brigade, koje su iz rejona s. Koprivna krenule u pomoć 5. diviziji i pred mrak zauzele visove Jadovnika: k. 1601, Vitaljku i Savin krš. Neprijateljski juriši trajali su do pada mraka. Naše jedinice su zadržale sve položaje na liniji: s. Zabarije—k. 1194—Crvene stene—s. Podstene—Fiulj—Venae—Savin krš—Vitaljka.

U toku noći 18/19. maja i 19. maja 5. divizija izbacila je iz stroja oko 150 neprijateljskih vojnika, a zarobila 47; uništila je motorizovanu haubicu 105 mm sa 100 granata; zaplijenila 2 puškomitraljeza »šarca«, 5 puškomitraljeza, 50 pušaka, oko 15.000 metaka i 2 radio-stanice. Mi smo imali 8 poginulih i 10 ranjenih boraca i starješina.

Pred večer je Štab divizije u s. Sopotnici održao sastanak na kome smo najviše razgovarali o tome kako će se 2. divizija prebaciti preko komunikacije i Jadovnika. Radio-veza između naših štabova ponovo nije funkcionisala! Da bismo olakšali prelaz 2. diviziji, odlučili smo da u toku noći 19/20. maja sa 4. i 10. krajiškom brigadom izvršimo pritisak na neprijateljeve položaje na Malom Jadovniku, k. 1589, Valenici i Rudopolju, a 1. krajiškoj brigadi naredili da sa divizijskom bolnicom, bolnicama brigada i drugim težim dijelovima divizije produži pokret za s. Stranjane.

I ova noć je za 5. diviziju bila izuzetno teška. Neprijatelj je nastojao da ovlada našim položajima na Crvenim stijenama, k. 1580 i brdu Fiulj, iza kojih je na vrlo bliskom odstojanju prolazila 1. krajiška brigada sa bolnicama i komorama divizije. Oko 24 časa naše su jedinice izvršile protivnapad. Borba se gotovo isključivo vodila ručnim bombama i bliskom vatrom, ali se neprijatelj uspio zadržati na svim položajima. U toj borbi imali smo 2 poginula i 3 ranjena. U zoru 20. maja 4. i 10. krajiška brigada pomjerile su svoje jedinice na položaje Vrhovi (k. 1246), Savin krš, Vitaljka. Na Savinom kršu uspostavile su vezu sa jedinicom 5. crnogorske

brigade. Radi usklađivanja dejstava ovih brigada, sa njima je ostao pomoćnik načelnika Štaba 5. divizije Ljubodrag Đurić.

Prva krajiška brigada krenula je iz s. Sopotnice sa bolnicom i intendanturom divizije oko 20 časova 19. maja. Ometena neprijateljskom artiljerijskom, minobacačkom i mitraljeskom vatrom, kolona je prešla put od 10 km tek u zoru 20. maja. Nešto kasnije, jedan njen bataljon sa bolnicama i intendanturom nastavio je put iz Donjih Stranjana za Brodarevo, a glavnina 1. krajiške za s. Mrčikovinu, gdje je oko 8 časova 20. maja uspostavila vezu sa jedinicama 2. divizije.²⁸⁾

Druga divizija je vještim i uspješnim manevrom bez borbe prešla komunikaciju Sjenica—Prijepolje na odsjeku s. Karaula—s. Donji Goračići i kod Rudopolja se povezala sa jedinicama 5. crnogorske brigade. Njen pokret sa Zlatara je poučan primjer dobro izvedenog manevra u pozadinu neprijateljevih jedinica koje su bile pripremljene da napadnu 2. diviziju na Zlataru.

Kada se 18. maja 2. divizija pripremala na pokret sa Zlatara, oko podne istoga dana sa istog odsjeka krenule su prema Zlataru jedinice njemačkog 2. puka »Brandenburg«, 1. bataljon njemačkog 5. policijskog puka i muslimanske legije »Krempler«. Prvu borbu prihvatio je bataljon 2. divizije na položaju brda Vodice (k. 1410) a do pada mraka, u oštroj borbi u kojoj su jedinice 2. divizije imale 3 poginula i 6 ranjenih, neprijatelj je ovladao linijom s. Radijevići—Rajin krš—Visoko brdo, odnosno terenom kojim je 2. divizija trebalo da krene na prelaz komunikacije. U toku noći 18/19. maja cijela divizija se povukla na Golo brdo. Namjera njenog štaba bila je da divizija slijedeće noći krene pravcem kojim je pošla 5. divizija. Prije podne 19. maja na svim položajima 2. divizije bilo je mirno. Ali, odmah iza podne toga dana neprijatelj, jačine 500—600 vojnika, stigao je od pravca Vodica u s. Praviševo, a zatim izvršio napad na jedinice divizije na položajima Merice—Sirovi kraj (k. 1479), sa namjerom da izbije na Golo brdo, u centar rasporeda 2. divizije. Razvila se oštra borba u kojoj je 2. proleterska brigada odbila nekoliko uzastopnih juriša njemačkih jedinica i održala svoje položaje. U toj borbi brigada je imala jednog poginulog i 3 ranjena. U međuvremenu neprijatelj je pojačao snage u rejonu s. Praviševa. U procjeni novonastale situacije Štab 2. divizije je došao do zaključka da je neprijatelj riješio da spriječi pokret divizije pravcem kojim je pošla 5. divizija i da će taj pravac zatvoriti jačim snagama; da je dio snaga koje je držao na komunikaciji morao da uputi u borbu protiv 5. divizije i da je pokretom jedinica prema Zlataru oslabio svoje snage na dijelu komunikacije između s. Karaule i Donjih Goračića. Prema tome, odluka Štaba divizije je glasila da se neprijateljske snage u rejonu Praviševa zaobiđu pokretom divizije na jugoistok, u pozadinu neprijatelja, i da divizija izvrši proboj preko komunikacije na odsjeku s. Karaula—s. Donji Goračići.

Pred mrak 19. maja 2. divizija je u jednoj koloni krenula sa bila Zlatara preko s. Bulatovića, Bakarovine, Visokog brda, Zlatarskog brda i

²⁸⁾ Operacijski dnevnik 5. divizije; Ratni dnevnik Ljubodraga Đurića, str. 411—414.

Rupaja i bez dodira sa neprijateljem izbila na komunikaciju kod s. Donjih Goračića, koju je, takođe, prešla bez borbe. Oko 4 časa 20. maja njena prethodnica susrela se u Rudopolju sa dijelovima 5. crnogorske brigade, a zatim je nastavila pokret istočnim dijelom Jadovnika, preko k. 1701, za s. Mrčikovinu i Stranjane.²⁹¹

Prema dogovoru sa Štabom Udarne grupe, prva je, preko mosta kod Brodareva, prešla Lim 2. divizija i razmjestila se na slobodnu teritoriju 2. korpusa, na prostoriji selâ Vrapče Polje, Opančine, Komadine, Brvine, Prijesače, Podjasen.

U toku noći 20/21. maja i jutro 21. maja prešle su Lim kod Brodareva i jedinice 5. divizije. Za prelaz rijeke 1. krajiška brigada koristila je i svoja dva gumena čamca. Na lijevu obalu Lima zadnje su prešle zaštitnice 4. i 10. krajiške brigade. Štabovi ovih brigada nisu pod svojom kontrolom čvrsto držali rejon s. Stranjana i stazu Stranjani—s. Grobnica, pa je neprijatelj prije prelaza svih naših jedinica preko Lima zauzeo k. 982 i Branjevu stenu, odakle je mitraljeskom vatrom ometao prelazak jedinica preko rijeke. Od ove vatre naši su imali 3 ranjena.³⁰¹ Zaštitu Brodareva na desnoj obali Lima preuzela je 21. maja 5. crnogorska brigada 3. divizije.

Dvadeset prvog maja 5. divizija izvršila je pokret u pravcu Bijelog Polja i razmjestila se na prostoriju selâ Dobrinje, Kanje, Orahovica, Mioča.

Time je bilo završeno povlačenje Udarne grupe sa planine Tare na slobodnu teritoriju 2. korpusa. Ova operacija Udarne grupe, u cjelini gledano, uspješno je završena. Naime, zbog prekida u vezama između Štaba Udarne grupe i Štaba 2. divizije u trajanju od šest dana, došlo je u tom vremenu do prekida u komandovanju objema divizijama od strane Štaba Udarne grupe, čime su izostali efikasnija upotreba i dejstvo jedinica obiju divizija. Drugih, pak, teškoća i posljedica nije bilo.

U toku povlačenja Udarne grupe ka Crnoj Gori, neprijatelj nije uspio da preuzme inicijativu i da joj nametne teže i iscrpljujuće borbe. I u ovim borbama borci i starješine naših jedinica su se odlučno borili i izdržali sve napore. Prilikom prelaza komunikacije Sjenica—Prijepolje i planine Jadovnika, obje divizije izvele su smione i originalne manevre i potvrdile svoju superiornost nad neprijateljem i sposobnost u iznalaženju pravih rješenja u veoma teškoj situaciji.

Borbama na Jadovniku 5. crnogorska brigada pružila je izuzetnu pomoć objema divizijama, a susret sa njenim borcima bio je krajnje topao i dirljiv.

Po podne 21. maja stigli su iz Kolašina u Bijelo Polje komandant korpusa Peko Dapčević i politički komesar Mitar Bakić i održali sastanak u Štabu 3. divizije, kome su prisustvovali komandanti i politički komesari 2, 3, 5. i 37. divizije, članovi Glavnog štaba za Srbiju, koji su bili sa Udaranom grupom, i delegat Vrhovnog štaba Pavle Ilić Veljko. Komandant i politički komesar iznijeli su najznačajnije momente iz borbi Udarne grupe u Srbiji. Na sastanku su govorili i komandant i politički komesar 2. divizije, članovi Glavnog štaba za Srbiju i delegat Vrhovnog štaba.

29) Operacijski dnevnik 2. divizije.

30) Ratni dnevnik Ljubodraga Đurića, str. 414, i M. Morače, str. 250.

Istog dana izviješten je Vrhovni štab o dolasku Udarne grupe na slobodnu teritoriju 2. korpusa.

Dolaskom na slobodnu teritoriju 2. udarnog korpusa, 2. i 5. divizija su, po naređenju Vrhovnog štaba, privremeno stavljene pod komandu Štaba 2. korpusa. Na sastanku u Bijelom Polju je odlučeno da, poslije kraćeg odmora, 2. divizija krene na sektor Berane (danas — Ivangrad)—Andrijevića, a 5. divizija da smijeni 37. diviziju na sektoru Pljevlja—Prijepolje. Ovim je prestala funkcija 2. i 5. divizije, kao združene operativne grupe, a Štab Udarne grupe prestao je da funkcionira 24. maja 1944, do kada je Vrhovnom štabu poslao izvještaj o potrebnim količinama municije, eksploziva, nagaznih protivtenkovskih mina, ručnih bombi, sanitetskog materijala, odjeće i obuće za potrebe 2. i 5. divizije. Toga dana dobio je i naređenje Vrhovnog štaba da se prve pošiljke ratnog materijala od saveznika čekaju svako naredno veče na ugovorenom mjestu, u Mojkovcu.³¹⁾

Obrađujući pojedine periode borbi Udarne grupe 2. i 5. divizije u Srbiji u vremenu mart—maj 1944, iznosio sam rezultate i kritičke ocjene tih borbi. Sada, na kraju pregleda cijelog njenog borbenog puta u Srbiji, sumirao bih te ocjene i iznio još neke pozitivne efekte i još neka iskustva Udarne grupe sa toga puta.

Treba odmah reći da su na operacije Udarne grupe u Srbiji presudno uticala dva faktora: prvo, dešifrovanje naših radio-depeša od njemačke komande u Jugoslaviji i, drugo, slaba materijalna snabdjevenost Udarne grupe za izvođenje dubljih prodora u teritoriju koju je držao okupator pod svojom kontrolom i na kojoj su se morale izvesti složene operacije, od kojih i forsiranje većih riječnih tokova. Prilikom analize i ocjenjivanja borbenih dejstava Udarne grupe u Srbiji, moraju se imati u vidu oba ova faktora, od kojih je prvi bio presudniji.

Zadatak Udarne grupe bio je da izvrši prodor iz Sandžaka u Toplicu, da se tamo poveže sa našim snagama i pomogne dalji razvoj i jačanje NOB u Srbiji. Dešifrujući naše radio-depeše, njemački komandant u Srbiji general pješadije Hans Gustav Felber znao je za taj zadatak Udarne grupe isto tako dobro kao i Štab Udarne grupe, i to prije nego što je Udarne grupa pošla iz Sandžaka za Srbiju. Prema tome, njemačkom komandantu u Srbiji nije bilo teško da u dolini Ibra koncentriše dovoljno jake snage da Udarnoj grupi spriječi forsiranje ove rijeke, a samim tim i njeno spajanje sa našim jedinicama u Toplici. Na isti način njemačka komanda saznala je za cilj pokreta Udarne grupe na prostor između Užica i Valjeva, a isto tako i za zadatak Operativne grupe 16. i 17. divizije, pa je pravovremeno preduzela mjere i spriječila spajanje dviju naših grupa u zapadnoj Srbiji. Tako je general Felber doznao i za direktivu Vrhovnog komandanta da se Udarne grupa povuče na teritoriju 2. udarnog korpusa, pa je lako mogao da usmjeri dejstva svojih i kvislinških jedinica i da Udarnoj grupi

31) Zbornik II/13, 70. U izvještaju Vrhovnom štabu traženo je za 2. i 5. diviziju po: 700.000 puščane i mitraljeske municije 7,9 mm, 10.000 ručnih bombi, 900 mina za minobacač 81 mm, 100 komada probojnih granata za top 47 mm, 100 metaka za protivtenkovske puške, 100 nagaznih mina za tenkove, 100 ručnih bombi za tenkove, 500 kg eksploziva, 10 kg masti za oružje, zatim sanitetski materijal i 2.500 pari obuće, odjeće, veša i čarapa.

oteža izvršenje i toga zadatka. Saznavanjem zadatka Udarne grupe putem dešifrovanja naših radio-depeša, njemačka komanda u Srbiji zadobila je izvanredno preimućstvo nad snagama Udarne grupe, kao i nad Operativnom grupom 16. i 17. divizije u istočnoj Bosni. Pošto je njemačka komanda u Jugoslaviji dešifrovala radio-depeše i svih drugih naših operativnih štabova, uključujući tu i Vrhovni štab, ovo njeno preimućstvo vladalo je i u odnosu na sve druge naše operativne jedinice. Kada se zna da je njemačko komandovanje u Jugoslaviji bilo posebno zainteresovano da pod svojom kontrolom zadrži teritoriju Srbije, osobito u vrijeme snažnog uspona NOB-a i jačanja naših oružanih snaga u periodu jesen 1943—proljeće 1944, onda se još jasnije može sagledati i realno ocijeniti to preimućstvo saznavanjem zadataka Udarne grupe 2. i 5. divizije i Operativne grupe 16. i 17. divizije.

U izvanredno teškim borbama za vrijeme njemačkih ofanzivnih operacija »Kugelblic« i »Sneštrum«, 2. i 5. divizija gotovo su iscrpjele zalihe pješadijske municije, a u vrijeme boravka u jugozapadnom dijelu Bosne i u Sandžaku, pred prelazak u Srbiju, one nisu imale uslova da se snabdiju municijom zapljenjivanjem od neprijatelja. Osim toga, imale su samo tri gumena čamca. Znajući za te potrebe 2. i 5. divizije, Vrhovni štab je uslovljavao vrijeme njihovog polaska u Srbiju prijemom ratnog materijala, moleći saveznike da im ga pošalju. Na insistiranje članova Glavnog štaba NOV i po Srbije, koji su se nalazili kod Udarne grupe, Vrhovni štab se saglasio da Udarne grupa krene u Srbiju i bez prijema ratnog materijala, nadajući se da će ga uz put dobiti. Tako je Udarne grupa stigla na Ibar bez gumenih čamaca i sa minimalnim količinama municije. Prijem municije od saveznika uveče 16. aprila 1944. na planini Goliji dobro je došao našim jedinicama, ali ono što je u šumi nađeno bila je samo simbolična pomoć i više je imala moralni efekat. Iako su jedinice Udarne grupe zapljenjivale od neprijatelja municiju, ona je u čestim i oštrim borbama brzo trošena i morala se štedjeti. Obje divizije su raspolagale znatnim brojem mitraljeza i drugog pješadijskog naoružanja, ali zbog nedostatka municije vatrene mogućnosti tog oružja nisu bile dovoljno iskorištene.

Manjak lijekova i sanitetskog materijala otežavao je operativne zahvate, liječenje i njegu ranjenih boraca i produžavao vrijeme liječenja, što se odražavalo i na psihičko stanje ranjenika. A zbog gotovo svakodnevnih borbi, broj ranjenika je stalno rastao.

Nedostatak radio-veza otežavao je komandovanje i onemogućavao da se jedinice rasporede i djeluju na široj prostoriji, čime bi se razdvajale i razvukle neprijateljeve snage. Sad kada znamo da je neprijatelj dešifrovao naše radio-depeše, moglo bi se primijetiti da bi svaka naša nova radio-stanica značila za njega novi izvor informacija o nama. Međutim, pošto bi se radio-vezama u okviru Udarne grupe saopštavali uglavnom dnevni zadaci i dnevni izvještaji, to većinu od njih neprijatelj zbog kratkoće vremena ne bi mogao koristiti, pa bi takve radio-veze, ipak, bile za nas korisne.

Osim navedenih okolnosti pod kojima je Udarne grupa vodila borbu u Srbiji, valja pomenuti i uslove nastale zbog dužeg ratovanja na teritoriji izvan domašaja i fizičke veze sa drugim našim jedinicama i slobodnim teritorijama. Za vrijeme dvomjesečnih borbi Udarne grupe u Srbiji, samo je donekle bilo ostvareno operativno sadejstvo, i to sa 16. i 17. divizijom,

kada su one pokušale da forsiraju Drinu, a taktičko sadejstvo ostvareno je sa 5. crnogorskom brigadom 3. divizije u borbi na prilazima slobodnoj teritoriji 2. korpusa. Cijeli život Udarne grupe odvijao se na teritoriji koju su držale njene jedinice. Izvan toga prostora vladao je neprijatelj i on je mogao na »svojoj teritoriji« da slobodno vrši pokrete jedinica i preduzima sve druge mjere neophodne za svakodnevnu borbu protiv Udarne grupe. Zbog mogućeg ubacivanja neprijatelja u osvojeni prostor; brigade su morale da odvajaju znatne snage za obezbjeđenje bolnica i intendantura, a za vrijeme marševa jedinice su angažovane i za nošenje teških ranjenika na nosilima. Na tim zadacima bio je gotovo stalno angažovan po jedan bataljon iz svake brigade. U intenzivnim i često odsudnim borbama jedinice Udarne grupe imale su dosta gubitaka, a na privremeno oslobođenoj teritoriji nije bilo uslova za njihovu popunu, tako da se brojno stanje operativnog dijela jedinica smanjivalo, a bolnice povećavale. Stalne borbe, velike bolnice, česti noćni i dnevni marševi, neredovna i mahom slaba ishrana postepeno su iscrpljivali ljudstvo i umanjivali udarnu snagu, pokretljivost i manevarsku sposobnost jedinica. Otuda je bila na mjestu direktiva vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, upućena 12. maja 1944. Štabu Udarne grupe da se 2. i 5. divizija moraju odmoriti i da se s tim ciljem naslone na jedinice i slobodnu teritoriju 2. udarnog korpusa.

Kada se imaju u vidu navedene okolnosti i uslovi pod kojima je Udarne grupa ratovala u Srbiji više od dva mjeseca, može se reći da su lijene borbe bile uspješne, a sa stanovišta daljeg planiranja operacija u Srbiji, iskustva iz tih borbi koristila su Vrhovnom štabu.

Na prodor Udarne grupe u granične rejone Srbije njemačka komanda u Srbiji odgovorila je upućivanjem znatnih svojih i bugarskih okupacionih snaga, zatim bjelogardejaca, jedinica Nedićevog Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četničkih korpusa Draže Mihailovića, sa ciljem da zaustave njen dalji prodor, a potom da je okruže i unište. Brza i odlučna reakcija neprijatelja i intenzitet borbi koje je Udarne grupa vodila potvrdili su ispravnost stanovišta Vrhovnog štaba da su za prodor u Srbiju i za osvajanje i držanje u njoj većih teritorija potrebne znatno krupnije snage.³² Za definitivno utvrđivanje plana Vrhovnog štaba o nastupanju naših snaga u Srbiju radi njenog konačnog oslobođenja, prodor Udarne grupe imao je ulogu operativno-strategijskog nasilnog izviđanja.

32) Poslije razgovora koji je obavio sa Štabom Udarne grupe i Štabom 2. divizije 21. maja i razgovora koji je koncem maja imao sa sekretarom Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju Blagojem Neškovićem Mihailom, političkim komesarom Glavnog štaba NOV i PO Srbije Momčilom Markovićem Momom i delegatom Vrhovnog štaba pri Udarnoj grupi divizija Pavlom Ilićem Veljkom, Štab 2. udarnog korpusa poslao je 5. juna 1944. prijedlog Vrhovnom štabu o broju divizija koje bi trebalo uputiti sa teritorije Crne Gore i Sandžaka za prodor u Srbiju i o sadejstvu drugih naših snaga sa ovom grupom divizija. Zbog zanimljivosti ovoga prijedloga citiraću u cjelini njegovu sadržinu:

»Poslije zajedničkog razgovora sa drugovima koji su došli iz Srbije predlažemo: *Prvo* — Za ponovni prodor u Srbiju potrebno je pet divizija.

Drugo — Plan prodora: ovladati peštarskim platoom, Golijom i Zlatiborom sa ciljem da se izbaci iz stroja ibarska i višegradska pruga i stvori oslonac za *brzo prodiranje jačih snaga u Srbiju* (istaknuto kurzivom M. M.) u cilju povezivanja sa svim srbijanskim snagama.

Snage koje prodiru u Srbiju *moraju imati oslonac na Sandžak i Crnu Goru* (istaknuto kurzivom M. M.).

Udarna grupa je u dvomjesečnim borbama privukla na sebe glavninu njemačkih jedinica koje su se u to vrijeme nalazile u Srbiji i jedinice koje je njemačka komanda u Srbiji povukla sa drugih teritorija za borbu protiv Udarne grupe (jedinice 4. puka »Brandenburg«, iz Mađarske, i 297. izviđački bataljon, iz Sandžaka), zatim više od jedne bugarske divizije, znatne snage Srpskog dobrovoljačkog korpusa i deset korpusa četnika Draže Mihailovića i za to vrijeme olakšala borbena dejstva našim jedinicama na teritoriji Srbije i Sandžaka. U tim borbama Udarna grupa zadala je neprijatelju snažne udare i nanijela mu osjetne gubitke u živoj sili i naoružanju.

Iako je često imao preimućstvo u živoj sili i naoružanju i bio izdašno pomognut avijacijom, neprijatelj ni u tim okolnostima nije uspio da ostvari ciljeve svoje borbe, niti da jedinicama Udarne grupe nanese ozbiljnije gubitke. I u najtežim uslovima, kakvi su bili na području pl. Golije, sjeverno od Užica, na Zlataru i Jadovniku vidno su se ispoljavala naša preimućstva u vođenju borbe: umješnost, borbenost, upornost, samoinicijativa i vitalnost.

Najveći vojno-politički značaj borbi i boravka Udarne grupe u Srbiji bio je u tome što se narod u jugozapadnom i zapadnom dijelu Srbije, gdje je inače već dugo vremena vladao teror okupatora i još veći teror nedićevaca i četnika, uvjerio da je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije jedina snaga koja se bori protiv okupatora za oslobođenje zemlje. Boreći se zajedno sa Nijemcima i Bugarima protiv jedinica Udarne grupe, četnici su se pred narodom iskazali kao njegovi izdajnici, kao najgnusnije sluge okupatora. Kompromitacija četnika u tom dijelu Srbije bila je potpuna.

Plašeći se neprijateljske odmazde ako jedinice Udarne grupe odu sa zauzetog područja, narod je borbe Udarne grupe dočekivao sa oprezom i sa strahom od borbi, ali je ostajao u selima i prihvatao svoje obaveze u pogledu ishrane i smještaja jedinica. Pri dužem boravku naših jedinica na određenom području, kao što je to bilo u selima u podnožju Javora i Golije, održavani su skupovi i kulturne priredbe, i narod se privikavao na nove ratne uslove. U krajevima partizanske Užičke republike ni strah od četničkog i Nedićevog terora nije mogao da sakrije simpatije naroda prema našoj vojsci, kome su imponovale odlučne i smjele borbe jedinica

Treće — Za uspješno izvršenje ovoga zadatka potrebno je dobro snabdjeti municijom, eksplozivom i opremom jedinice koje idu na taj zadatak i osigurati njihovo stalno snabdijevanje.

Četvrto — Formirati jedinstvenu komandu nad svim snagama Sandžaka, Hercegovine, Crne Gore i snagama koje prodiru u Srbiju, do prodora naših snaga u Srbiju.

Peto — Preduzeti kod saveznika sve mjere za hitnu evakuaciju najmanje 400 teških ranjenika, pošto naše bolnice broje oko 2.000 ranjenika.

Šesto — Prilikom izvođenja ovih operacija potrebno je sadejstvo: Tempa, na liniji Skoplje—(Kosovska) Mitrovica; Topličana, na pruzi Vranje—Niš; Albanaca, s jednom divizijom u pravcu sjeverne Albanije i Metohije; Sremaca i Koste (Nađa) demonstracijama na Drini i Savi. Peko Dapčević, Mitar Bakić, Pavle Ilić Veljko.

Vrhovni štab se saglasio sa ovim prijedlogom i o tome 14. juna 1944. obavijestio Štab 2. udarnog korpusa. Tekst radiograma glasi:

»Osigurajte Negobude (aerodrom u blizini Zabljaka za dotur ratnog materijala od saveznika — M. M.). Vaš prijedlog za operaciju u određenom pravcu podudara se sa našim gledištem. Treba najprije nagomilati dovoljno materijala i snabdjeti jedinice. Materijal su obećali svi saveznici. Na taj sektor će doći i Koča« (1. proleterski korpus — M. M.). Zbornik II/13, 120.

Udarne grupe, kao i njihovo vojničko držanje u predasima između borbi. Pri susretima i razgovorima sa ljudima, borci Udarne grupe su se uvjerali da će i narod tih naših krajeva dati svoj doprinos zajedničkoj borbi za oslobođenje zemlje i za njeno demokratsko društveno uređenje.

U borbama u Srbiji štabovi, komande i jedinice stekli su nova znanja i iskustva. Unapređeni su komandovanje i sadejstvo među jedinicama, izviđačka i obavještajna služba i sposobnost da se i u najtežim situacijama nađu izlaz i dobro rješenje. Kod komandi i manjih jedinica porasle su snažljivost i inicijativa. Kod svih boraca i starješina porasla je uvjerenost da će naša borba za Srbiju uskoro biti krunisana punim uspjehom.

Prema podacima prikupljenim od jedinica, rezultati dvomjesečnih borbi 5. Udarne divizije u Srbiji od 15. marta do 20. maja 1944. godine su slijedeći:

Neprijateljski gubici: mrtvih oko 1.350, ranjenih oko 1.620, zarobljenih 373. *Zaplijenjeno:* 8 teških mitraljeza, 1 laki mitraljez, 29 puškomitraljeza svih vrsta, oko 400 pušaka, oko 100.000 metaka 7,9 mm, 120 mina za minobacače, 5 radio-stanica, 5 pisanih mašina, 24 konja. *Oštećeno:* 24 kamiona, 2 tenka, 1 automobil, 2 km željezničke pruge. *Uništeno:* 1 laki tenk, 1 oklopni automobil, 1 motorizovana haubica 105 mm sa 3 municijska kola, 5 kamiona, 6 motocikla sa prikolicom.

Naši gubici: 106 poginulih, 56 teže ranjenih, 268 lakše ranjenih, 12 umrlih od rana, 3 umrla od bolesti, 27 nestalih.

Izgubljeno u borbi: 1 minobacač, 8 puškomitraljeza, 1 komora sa 15 konja.^{33*}

33) Operacijski dnevnik 5. divizije.

Podaci o neprijateljskim gubicima u poginulim i ranjenim su vjerovatno pretjerani, ali se to tako izvještavalo, a ja nisam želio da tu bilo šta mijenjam.

Zaplijenjene puške jedinice su uništavale (poslije eventualne njihove zamjene sa lošijim puškama) jer ih nije imao ko da nosi. U jedinicama smo već tada imali dovoljno puškomitraljeza. Nedostajao je izvjestan broj automata («strojnica») za blisku borbu.